INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY EDUCATIONAL RESEARCH
ISSN:2277-7881; IMPACT FACTOR :8.017(2024); IC VALUE:5.16; ISI VALUE:2.286
UGC Approved (2017), Peer Reviewed and Refereed Journal
Volume:13, Issue:2(3), February: 2024
Scopus Review ID: A2B96D3ACF3FEA2A
Article Received: 2nd February 2024 : Date of Publication:29t February 2024
Publisher: Sucharitha Publication, India
Digital Certificate of Publication: www.ijmer.in/pdf/e-CertificateofPublication-IJMER.pdf
Online Copy of Article Publication Available : www.ijmer.in
Cover Page
DOI: http://ijmer.in.doi./2024/13.70.3.2

शिवकथामृतमहाकाव्ये द्वादशज्योतिलिङ्गवर्णनम्

पल्लि नागमणी

साहित्य विभागः

राष्ट्रीय संस्कृत विश्वविद्यालयः, तिरुपतिः

मोवाइल – 9701954541

प्रथमसर्गः शिवकथामृत महाकाव्यस्य संक्षेप परिचयः -

प्रथमसर्गे 48 लोकाः सन्ति । शिवपुः काशिकाया वर्णनम् । मङ्गलाचरणानन्तरं कोपक्रमः बर्तन भूलोके स्वर्गतः अपि गरीयसि कशीनगरी ॥ तत्र अन्नपूर्णा सहितः शिवः सुप्रतिषितः ।

अयोध्या मधुरा माया काशी काञ्ची अवन्तिक।

पुरी द्वरवती चैव सप्तेताः मोतदायकाः ॥

राजासु सप्तस्वपि काशी श्रेका। ईसय रूपद्वयं निविकारं स विकारं च । सविकारः सगुणः स एव शिव शब्देन निरूपितः।

परमेश्वररूपे है निर्विकार विकारयुक् ।

INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY EDUCATIONAL RESEARCH
ISSN:2277-7881; IMPACT FACTOR :8.017(2024); IC VALUE:5.16; ISI VALUE:2.286
UGC Approved (2017), Peer Reviewed and Refereed Journal
Volume:13, Issue:2(3), February: 2024
Scopus Review ID: A2B96D3ACF3FEA2A
Article Received: 2nd February 2024 : Date of Publication:29t February 2024
Publisher: Sucharitha Publication, India
Digital Certificate of Publication: www.ijmer.in/pdf/e-CertificateofPublication-IJMER.pdf
Online Copy of Article Publication Available : www.ijmer.in
Cover Page
DOI: http://ijmer.in.doi./2024/13.70.3.2

विकारयुक्तः सगुणः शिवः श्रुतिषु कीर्तितः ॥

सगुणः शिवः आत्मानं द्विधा कृतवान पुमान् स्त्रीच इति पुमान् शिवः पुरुषः, शक्तिः पार्वती सी । एकदा निर्गुणः शिवः तौ एवं आज्ञापयामास ।

"द्वाथ्यां युवाभ्यां कर्तव्यत कर्तव्य तपः सृष्टिसमीहया।

शिवाभ्यां तयोरेव तेजसः पन्त्रक्रोशामिका सर्वोपकरणैः युता वाराणसी पुरी स्त्रष्टा । नारायणोपि तत्रैव काशिकायां बहुतिथं काले तपस्तेपे ।

1. शिवकथामृतमहाकाव्यम प्रथमसर्गे - 8 श्लोक

1). **प्रथमं क्षेत्रम्** – काशी – विश्वेश्वरः अन्नपूर्णा

2). **द्वितीयं क्षेत्रम्** – क्रौञ्चनामकं श्रीशैलं – मल्लिकार्जुनः ब्रमराम्बा

अमावास्यायां शिवः तत्र स्वयं वसति। पूर्णमास्यां देवी स्वयं वसति। श्रीशैलः षण्मुखस्य निवासः पुत्रस्नेहेन पार्वतीपरमेश्वरौ प्रत्यहं तत्र गच्छतः।

3).**तृतीयं क्षेत्रम्** – उज्जयिनी – महाकालः , महाकाली।

रत्नमाला पर्वतस्य ईश्वरः दूषणः उज्जयिन्यां बहून् ब्राह्मणान् हतवान्।शिव भक्तान् हन्यमानान् दृष्ट्वा शिवः अकस्मात् क्रूरदर्शनो भूत्वा तस्य कालः अभूत् कालो नाम अन्तकः। अतः तत्र ईश्वरः महाकालः इति कीर्तितः। शिवभक्तैः ब्राह्मणैः प्रार्थितः शिवः तत्र महाकाल

INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY EDUCATIONAL RESEARCH
ISSN:2277-7881; IMPACT FACTOR :8.017(2024); IC VALUE:5.16; ISI VALUE:2.286
UGC Approved (2017), Peer Reviewed and Refereed Journal
Volume:13, Issue:2(3), February: 2024
Scopus Review ID: A2B96D3ACF3FEA2A
Article Received: 2nd February 2024 : Date of Publication:29t February 2024
Publisher: Sucharitha Publication, India
Digital Certificate of Publication: www.ijmer.in/pdf/e-CertificateofPublication-IJMER.pdf
Online Copy of Article Publication Available : www.ijmer.in
Cover Page
DOI: http://ijmer.in.doi./2024/13.70.3.2

नाम्ना वसतिं चक्रे। कलियुगे 2044 वत्सरे अग्निमित्र अपरनामकः विक्रमादित्यः स्वनाम्ना तत्र शकं स्थापयिष्यति।

4). **चतुर्थं क्षेत्रम्** – ओंकारश्वरम् – ओंकारेश्वरः

नर्मदायाः दक्षिण तटे ममलेश्वरः। विन्ध्यापर्वतस्य तपसा प्रतिः शिवः तस्मिना क्षेत्रे वासं कृतवान्।

5). **पञ्चमं क्षेत्रम्** – केदारेश्वरम् – केदारेश्वरः

नर नारायणौ तत्र तपस्तेपतुः। ताभ्यां प्रार्थितः शिवः तत्र केदारेश्वरो बभूव।

6). **षष्टक्षेत्रम्** – भीमेश्वरम् – भीमेश्वरः।

कामरूपेश्वरं भीमनामकः राक्षसः खड्गं क्षिप्तवान्। स च खड्गः शिवलिङ्गे पपात तदा प्रभृति तत् लिंगं भईमेश्वरनामकमभूत्। कविः अयोध्यायां शिवो नद्दष्टः। महाराष्ट्रे पूना समीपे भीमशङ्कर क्षेत्रं प्रसिद्धम्।

7). **सप्तमक्षेत्रम्** – त्र्यम्बकेश्वरम् – त्र्यम्बकेश्वरः

गौतमः महर्षिः पुरा ब्राह्मणेभ्यः आश्रयं दुर्भिक्षे दत्तवान्। गौतमस्य तपोनाशाय देवाः मायां गां प्रेषयामासुः। सा गौः सस्यं भक्षयतिस्म गौतमोपि कुशपुष्टिना गां वारितवान् तावतैव गौः मृता। ब्राह्मणाः गौतमाय कुपिताः ततो जग्मुः। गोहत्य तोषनिवृत्तये गौतमः शिवमुद्दिश्य तपश्चकार। तत्तपसा प्रीतः शिवः त्र्यम्बकेश्व नाम्ना तत्पदेशे वसतिं चक्रे।

INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY EDUCATIONAL RESEARCH
ISSN:2277-7881; IMPACT FACTOR :8.017(2024); IC VALUE:5.16; ISI VALUE:2.286
UGC Approved (2017), Peer Reviewed and Refereed Journal
Volume:13, Issue:2(3), February: 2024
Scopus Review ID: A2B96D3ACF3FEA2A
Article Received: 2nd February 2024 : Date of Publication:29t February 2024
Publisher: Sucharitha Publication, India
Digital Certificate of Publication: www.ijmer.in/pdf/e-CertificateofPublication-IJMER.pdf
Online Copy of Article Publication Available : www.ijmer.in
Cover Page
DOI: http://ijmer.in.doi./2024/13.70.3.2

शिवजटाझूटात् तत्र निर्मुक्ता गङ्गा नाम्ना गौतमी बभूव। सैव गोदावरी दक्षिण गङ्गा इति प्रसिद्धा।[1]

8). **अष्टम क्षेत्रम्** – वैद्यनाथेश्वरम् – वैद्यनाथेश्वरः

क्षेत्रमिदं इदानीं जार्खण्ड् राष्ट्रे पाट्ना नगरात् नातिदूरे वर्तते। रावणः तत्र तीव्रं तपश्चकार। अप्रसन्ने महेश्वरे सः स्वशिरसि चिच्छेद ईश्वरः प्रतिः वैद्यवत् तत् शिरांसि पुनः योजितवान् रावणोपि वैद्यवत् मम शिरांसि योजितवान् असि अतः त्वमत्र क्षेत्रे नाम्नावैद्यनाथो भव इति वरं वव्रे। तस्मात् शिवः तत्र वैद्यनाथो बभूव।

मया छिन्नानि शीर्षाणि वैद्यवत्वमयोजयः।

वैद्यनाथेति नाम्ना त्वं प्रसिद्धो भव भूतले।।

9). **नवमक्षेत्रम्** – नागेश्वरम् – नागेश्वरः

नागनामकः वैश्यः शिवं अर्चितवान् अतः नाम्ना देवः नागेश्वरो बभूव। दारुका वने क्षेत्रमेतत् वर्तते। द्वारका नगर समीपे गुजरात् राष्ट्रे क्षेत्रमिदं वर्तते।

10). **दशमक्षेत्रम्** – रामेश्वरम् – रामेश्वरः

आनीतं लिङ्गं स्थापितवान्। रामेण प्रार्थितः ईश्वरः तत्र रामेश्वरनाम्ना वसतिं चक्रे।

11). **एकादशक्षेत्रम्** – घुश्मेश्वरम् – घुश्मेश्वरः

---

[1] शिव.महा. द्वि.सर्ग. 25

Cover Page

DOI: http://ijmer.in.doi./2024/13.70.3.2

INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY EDUCATIONAL RESEARCH
ISSN:2277-7881; IMPACT FACTOR :8.017(2024); IC VALUE:5.16; ISI VALUE:2.286
UGC Approved (2017), Peer Reviewed and Refereed Journal
Volume:13, Issue:2(3), February: 2024
Scopus Review ID: A2B96D3ACF3FEA2A
Article Received: 2nd February 2024 : Date of Publication:29t February 2024
Publisher: Sucharitha Publication, India
Digital Certificate of Publication: www.ijmer.in/pdf/e-CertificateofPublication-IJMER.pdf
Online Copy of Article Publication Available : www.ijmer.in

किन्तु ग्रामः नाम्ना शिवालयः ईश्वरः घुश्मेश्वरः इति प्रसिद्धिः वर्तते। घुश्म नाम पतिव्रता स्त्री प्रत्यहं मृण्मयैः लिङ्गैः शिवमर्चयतिस्म। एकदा सपत्नी कृतद्रोहेण तस्याः पुत्रो हतः। ईश्वरः तं पुनर्जीवयामास घुश्मया कृतानि सर्वाणि लिङ्गानि एकीभूय नाम्ना घुश्मेश्वरः इति जातानि।

12). **द्वादशक्षेत्रम्** – सोमनाथेश्वरम् – सोमनाथः

सौराष्ट्र देशे सोमनाथ क्षेत्रं वर्तते। क्षेत्रमिदं प्रभासदीर्थमिति प्रसिद्धम्। अद्यतन गुजरात् राष्ट्रे वीरवत् नाम्ना प्रसिद्धा नगरी नौकाश्रयभूता तत्समीपे प्रभासक्षेत्रं वर्तते। द्वारकापि तत्समीप वर्तिनी। चन्द्रः दक्षशापात् आत्मानं मोचयितुं प्रभासक्षेत्रे चिरं तपश्चकार। सोमनाथेश्वर नामकमत्र स्थापितवान् इति जगनी महम्मद् सप्तदशकृत्वः क्षेत्रमिदं ध्वस्तं कृतवान् इति चरित्रं श्रूयते। स्वातन्त्र्यानन्तरं वल्लभभायी पटेल् प्रोत्साहेन अत्र महान् आलयो निर्मितः महाप्रमाणं लिङ्गमपि प्रतिष्ठितम्।

सर्गेऽस्मिन् 66 श्लोकाः सन्ति। अत्र सती जन्म, कल्याणवर्णनम् च कृतम्। ब्रह्मपुत्रः दक्षः क्षीरसमुद्रस्य उत्तरतटे जगदम्बिकां उद्दिश्य चिरं तपश्चकार ततः अम्बिका प्रत्यक्षीभूय वरं वृणीष्व इति तमुवाच। महेश्वरस्य अमुरूपा पत्नी त्वमेव भविष्यसि अतः मम सुता भूत्वा ईश्वरं परिणीष्व इति दक्षः देवीं वरं वव्रे। किन्तु देवी तमेवं उवाच अहं ते सुदा भविष्यामि देवं च परिणेष्यामि शिवस्य अर्धाङ्गमपि भजिष्यामि यदा त्वं शिवे अनादरं दर्शयिष्यसि तदा अहं देहं त्यक्ष्यामि इति दक्षः तथेति अङ्गीकृतवान्। दक्षः षष्ठिकन्याः प्रसूतवान् तासु सतीं शिवाय ददौ। तृतीयसर्गे त्रिंशैः श्लोकैः सत्याः वर्णनं वर्तते। (9 to 39 शअलोकाः)

Cover Page

DOI: http://ijmer.in.doi./2024/13.70.3.2

INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY EDUCATIONAL RESEARCH
ISSN:2277-7881; IMPACT FACTOR :8.017(2024); IC VALUE:5.16; ISI VALUE:2.286
UGC Approved (2017), Peer Reviewed and Refereed Journal
Volume:13, Issue:2(3), February: 2024
Scopus Review ID: A2B96D3ACF3FEA2A
Article Received: 2nd February 2024 : Date of Publication:29t February 2024
Publisher: Sucharitha Publication, India
Digital Certificate of Publication: www.ijmer.in/pdf/e-CertificateofPublication-IJMER.pdf
Online Copy of Article Publication Available : www.ijmer.in

एकदा प्रयागे कुम्भसम्मेलनं अभवत् तदा सपत्नीकः शिवः तत्रागतः। दक्षोपि तत्राजगाम शइवः अमङ्गलाभ्यासरतः इति दक्षस्थं न प्रणनाम। अपि च दक्षः विश्वजिदं नाम यज्ञं चक्रे। यज्ञे शिवं नाहूतवान्। सती पितुः यज्ञं द्रष्टुं गच्छामीति शिवं उवाच। पराभूता भविष्यसि इति शिवः तां नानुमेने। शिवेन अननुज्ञातापि सती दक्षयज्ञं जगाम दक्षः शिवं बहुधा निनिन्दा। तां निन्दां असहमाना सती योगाग्निना देहं तत्त्याज। शिवोपि दक्षयज्ञं ध्वस्तं कृतवान्। पुनः देवैः प्रसादितः छिन्नशिरस्कं दक्षं प्रत्युज्जीवयामास। दक्षोपि ईश्वरं क्षमां ययाचे।

सर्गेऽस्मिन् 70 श्लोकाः सन्ति। अत्र पार्वत्याः कल्याणकथा वर्णिता। यदा एव सती देहं त्यक्तवती तदा हिमवतः पत्नी मेना अपि मम सुता सती सदृशा भवेदिति देवीमुद्दिश्य तपश्चकार। ततः प्रसमा देवी परित्यक्ता देहा सती एवं ते सुता भविष्यतीति वरं ददौ शतपुत्राणामनन्तरं देवी एव मेनायाः सुता बभूव।

एकदा नारदः पार्वतीं दृष्ट्वा इयं शिवस्य पत्नी भविष्यतीति उवाच। ततः हमवान् नारदं एवमवदत् महेश्वरः निस्सङ्गः कथमियं तस्य पत्नी भविष्यतीति। ततो नारदः अवदत् तव सुता पूर्वजन्मनि देवी सती अस्मिन्नपि जन्मनि सा तं परिणेष्यति इति। एकदा पर्वत्या स्वप्ने दृष्टः शिवः तपश्चर इति तामादिदेश।

श्रुत्वा हिमाचरवचः प्रेम्णा मेनाऽह पार्वतीम्।

प्रिये पुत्रि त्वमाराध्य शंकरं स्ववरं कुरु।।

Cover Page

DOI: http://ijmer.in.doi./2024/13.70.3.2

INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY EDUCATIONAL RESEARCH
ISSN:2277-7881; IMPACT FACTOR :8.017(2024); IC VALUE:5.16; ISI VALUE:2.286
UGC Approved (2017), Peer Reviewed and Refereed Journal
Volume:13, Issue:2(3), February: 2024
Scopus Review ID: A2B96D3ACF3FEA2A
Article Received: 2nd February 2024 : Date of Publication:29t February 2024
Publisher: Sucharitha Publication, India
Digital Certificate of Publication: www.ijmer.in/pdf/e-CertificateofPublication-IJMER.pdf
Online Copy of Article Publication Available : www.ijmer.in

पार्वत्युवाच भो मातः स्वप्ने दृष्टो मया शिवः।

आदिदेश तपस्तप्तुं कृपया मां कृपानिधिः।।

अस्मिन् काले सती विहातुरः शिवः तपसे हिमालयमाजगाम। हिमवान् पार्वतीं शिवसेवायै योजितवान् शिवोपि पार्वती अत्र नागन्तव्या इति अवोचत्। स्त्रीसन्निधिः तपसो भङ्गहेतुः इति स्पष्ठमुवाच। पार्वती अहं शक्तिः त्वं शिवः मत्सन्निधौ अपि त्वं तपश्चरणाय समर्थः एव आवयोः समायोगेनैव सृष्टिः भविष्यति इत्युवाच। (32 to 37 श्लोकाः) सापि पृथक् तपः कर्तुं पित्रामुज्ञाता स्वयं तपसे वनं ययौ शिवोपि तस्याः तपसा प्रीतः तां द्रष्टुमाजगाम। त्वां परिणेष्यामीति शिवः अवदत्। तदानीं पिता मे प्रष्टव्यः इति देव्युवाच। ब्रह्मा लग्नं निश्चित्य लग्नपत्रिकां शिवाय ददौ। ततः ऊर्ध्वं विंशति श्लोकेषु पार्वती कल्याणनुपवर्णितम्।

पार्वतीं परिणीय परमेश्वरः तया सह कञ्चित्कालं रेमे। गते बहुतिथेकालेपि तौ रतेः न विरतौ। तदा तारकासुरसंहारे आलस्यं भवतीति भयेन देवाः शिवान्तिकमागत्य दैत्यान् जहि। इति प्रार्थयामसुः। तव वीर्यादेव समुत्पन्नः पुत्रः तारकं हनिष्यतीति ब्रह्मा उक्तवान् तथाविधोपि वरः ब्रह्मणा तारकाय दत्तः इति। ततः शिवः विष्णुमेवं जगाद – मया विमुक्तं रेतः को वा धारयितुं प्रभवति यः कोपि धारयतु इत्युक्तवा वीर्यं मुमोच। ततः अग्निः कपोतो भूत्वा तद्वीर्यं चञ्चा अभक्षयत्। एवं भुक्त्वा सोढुमशक्तः अग्निः पुनः ईशअवरमेव शरणं जगाम। तदा शिवः माघस्नानार्थं

INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY EDUCATIONAL RESEARCH
ISSN:2277-7881; IMPACT FACTOR :8.017(2024); IC VALUE:5.16; ISI VALUE:2.286
UGC Approved (2017), Peer Reviewed and Refereed Journal
Volume:13, Issue:2(3), February: 2024
Scopus Review ID: A2B96D3ACF3FEA2A
Article Received: 2nd February 2024 : Date of Publication:29t February 2024
Publisher: Sucharitha Publication, India
Digital Certificate of Publication: www.ijmer.in/pdf/e-CertificateofPublication-IJMER.pdf
Online Copy of Article Publication Available : www.ijmer.in
Cover Page
DOI: http://ijmer.in.doi./2024/13.70.3.2

आगतासु कृत्तिकासु वीर्यमिदं स्थापनीयं तेपि शीपीडिताः अग्निभ्रान्त्या वीर्यं गृह्यन्ति। तदा ते गर्भवत्यः भविष्यति। ताः अपि गर्भं सोढुमशक्ताः गङ्गायां पातयन्ति गङ्गापि शरवणे पातयिष्यति दिव्यबालो भविष्यतीति। अनन्तरं शिवोक्तं यथायदं अभूत् पार्वत्यपि जातं पुत्रं दृष्ट्वा प्रीता। पार्वती बालाय अमोघां शक्तिं ददौ विष्णुः तस्मै ब्राह्माण्डाधिपत्यं ददौ। ब्रह्मा तिलकेन रक्षां कल्पयामास। देवैः प्रार्थितः शिवः तारकवधार्थं कुमारमादिदेश। ततः त्रिंशत् श्लोकेषु (27 to 56) कुमारतारकयोः संग्रामः तारकासुरवधश्च अपवर्णितः।

उपयुक्तग्रन्थाः –

1. शिवपुराणम्
2. स्कन्दपुराणम्
3. मत्सपुराणम्
4. लिङ्गपुराणम्